

Türkistan Tarihine Damga Vuran Bir Kadın Lider: Kurmancan Datka (1811-1907)

Ramazan KESERCİ*

Makale Bilgisi	ÖZET
Makalenin Geliş Tarihi: 04.6.2020	XIX. yüzyılda "Alay Hanıçası" unvanıyla bilinen, ömrü ve yaptığı etki ile Türkistan coğrafyasına mal olmuş, Türk tarihinin bilinen ilk kadın generalı Kurmancan Datka'nın (1811-1907), hayatı ve siyasî faaliyetleri bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Kırgız bir ailede bugünkü Kırgızistan'ın ikinci büyük şehri olan Oş'ta 1811'de dünyaya gelen Kurmancan, Türk Tarihinde "Datka" (General) unvanı ile taltif edilmiş bilinen ilk kadındır. Kurmancan, Hokand Hanlığı'nda üst düzey görevli olan Alimbek Datka ile evlendikten sonra, Hokand Hanlığı'nda ve Kırgız halkının siyasetinde etkin bir konuma yükselmiştir. Eşi Alimbek Datka'nın öldürülmesinden sonra Güney Kırgızistan'daki Kırgızların liderliğini yapan Kurmancan Datka, Hokand Hanlığı'nın 1876'da Rusya'ya ilhak edilmesinden sonra, oğullarıyla birlikte Rus işgaline karşı amansız bir mücadele vermiş, ancak dönemin ağır şartlarını göz önünde bulundurarak onlarla bir anlaşma yapmıştır. Hayatı ve yaptığı faaliyetleri Kırgızlar arasında efsaneye dönüşmüş olan bu müstesna kadın, ülkemizde yeterince tanınmamaktadır. Yaptığımız çalışma ile bu eksikliği bir nebze olsun gidermeyi hedeflemekteyiz. Bunun dışında Türk-İslam dünyasındaki kadının yerinin anlaşılmasında, Kurmancan Datka'nın iyi bir örnek teşkil edeceğini düşünmekteyiz. Ayrıca, çalışmamızın Orta Asya Türk devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında uzun zamandır kurulamayan dinî, tarihî ve kültürel bağların yeniden tesis edilmesine katkı sunacağı kanaatindeyiz.
Makalenin Kabul Tarihi: 25.6.2020	

Anahtar Kelimeler: Datka, Hokand, Hanlıklar Dönemi, Alimbek Datka, Kurmancan, Kırgız.

A Woman Leader Who Put Her Stamp On Turkestan History: Kurmancan Datka

ABSTRACT

The life and political activities of Kurmancan Datka (1811-1907), the first known woman general in Turkish history, who was known with the title 'Alay Hanıçası' in the XIX. century, impress the geography of Turkestan with her life and influence, constitute the subject of this article. Born in 1811 in Osh, the second largest city in present day Kyrgyzstan in a Kyrgyz family, Kurmancan is the first woman known in Turkish history to have been given the title 'Datka' (General). After marrying Alimbek Datka, a high ranking official in the Hokand Khanate, Kurmancan, rose to an active position in the Hokand Khanate and in the politics of the Kyrgyz people. After the annexation of the Hokand Khanate to Russia in 1876, Kurmancan Datka, who led the Kyrgyz in southern Kyrgyzstan after the murder of his wife Alimbek Datka, fought against the Russian occupation with his sons, but had to make a deal with them considering the harsh conditions of the period. This exceptional woman, whose life and activities have become a legend among the Kyrgyz, is not well known in our country. With the work we have done, we aim to eliminate this deficiency even a little bit. In addition, we think that Kurmancan Datka will set a good example in understanding the place of women in the Turkish-Islamic world. Furthermore, we believe that our work will contribute to the restoration of religious, historical and cultural ties that have not been established for a long time between the Turkish States of Central Asia and the Republic of Turkey.

Keywords: Datka, Hokand, Khanates Period, Alimbek Datka, Kurmancan, Kyrgyz.

* Bilim Uzmanı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, malik57821@mail.ru, Türkiye.

GİRİŞ

Tarihi süreç içerisinde herhangi bir alanda öne çıkmış olan liderlerin ortaya çıkmasında etkili olan pek çok faktör vardır. Bu faktörlerin başında o tarihi şahsiyetin aldığı eğitimi, zekâsı, yetiştiği çevresi ve o dönemin sosyal, siyasi, askerî ve ekonomik etkenleri gösterilebilir.

Sovyetler Birliği döneminde, tarih ideolojije kurban edilmiş, siyaset ise tarihi gerçeklerden üstün tutulmuş ve tarih, siyasî iradenin boyunduruğuna girmiştir. Ayrıca Sovyet tarihçileri ulusal mücadeleleri ve ulusal kahramanları suçlama gayretine girmişlerdir. Totaliter bir yönetimin egemenliğine giren Türkistan coğrafyasının tarih ilmi de kendi milletinin bağımsızlığı için savaşıyor, milletin egemenliğini savunan ünlü insanların tarihteki rolünü, halkın gözünden uzak tutmaya çalışmıştır. O dönemde eğer herhangi birisi bu konu hakkında doğru ve açık bir yazı yazarsa “Marksizm karşıtı” damgasını yemekten kurtulamamıştır (Ömürzakova, 2002: 3).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, yeni arşiv bilgilerinin açılmasıyla derinlemesine araştırma yapmak, göz ardı edilen birçok tarihî bilgiyi ve siyasî olayı objektif biçimde ele alarak tarihin süzgecinden geçirmek ve dünya ölçeğinde okuyup öğrenmek mümkün olmuştur. Çalışmamızın konusu olan Kurmancan Datka hakkındaki objektif bilgilere de ancak bu dönemde ulaşılabilmektedir.

Bu çalışmamızda; Kurmancan Datka'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri, Türk tarihinde nasıl bir iz bıraktığı, Türk-İslam tarihinde kadınların rolü, Ruslara karşı destanlaşan istiklal mücadelesi, Kırgız tarihindeki konumu ve gelecek nesiller açısından ne anlam taşıdığı konuları açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu konunun Türkiye ve Kırgızistan ilişkilerinin gelişmesine ve daha ileri bir noktaya taşınmasına katkı sağlayacağını umuyoruz.

Kurmancan Datka'nın XIX. Yüzyılda, hem Orta Asya halkları arasında hem de Avrupa toplumu tarafından tanınmasında şüphesiz eşi Alimbek Datka önemli rol oynamıştır. Alimbek Datka'nın 1827-1862 yılları arasında Hokand Hanlığı'nda yöneticilik yapması hatta Hanlıkta baş vezirlik görevine kadar yükselmesi bu duruma etki etmiştir. Ayrıca Alimbek Datka görevi gereği Hokand sarayında kaldığı zamanlarda Kurmancan, eşinin yokluğunu hissettirmemiş ve onun yerine Alay bölgesindeki Kırgızları yöneterek siyasi ve askeri tecrübe kazanmıştır.

Kurmancan Datka'nın ününün bütün Orta Asya, Afganistan, İran ve Çin sınırına kadar yayılması ise eşi Alimbek Datka'nın öldürülmesinden sonradır. Gerek Hokand Hanlığı'ndaki haksız uygulamalara karşı çıkışı ve gerekse Rus işgaline karşı başlattığı istiklal mücadelesi, bütün toplumların takdirini ve hayranlığını kazanmasına vesile olmuştur. Bu durum Avrupa'dan gelen seyyahlar, oryantalistler ve ilmî çevrelerin de dikkatinden kaçmamıştır. Kurmancan'ın etkisi ve ünü uzak mesafelere yayıldığından ona “Alay Hanıçası” denilmeye başlanmıştır.

Hokand Hanlığı döneminde 1862-1876 yılları arası Kırgızistan'ın güney bölgesinin büyük bir bölümünü yöneten Kurmancan Datka, bölgedeki halkının arasında yetkin bir lider olarak saygı görmüştür. Tarihe mal olmuş büyük bir lidere yakışır şekilde halkı onu çok sevmiş ve ona derin saygı duymuştur. XIX. yüzyılda “Alay Hanıçası” ismiyle bilinen, ömrü ve yaptığı etki ile Orta Asya'da tanınmış (Ömürzakova, 2002: 3), Türk tarihinin bilinen ilk kadın generali Kurmancan Datka'yı daha iyi tanıyabilmek için, büyüyüp yetiştiği siyasi ortama ve Hokand Hanlığı'na kısaca göz atmanın faydalı olacağına inanıyoruz.

Hokand Hanlığı (1709-1876)

Timur Devleti'nin parçalanmasından sonra, Türkistan coğrafyasının son merkezi devleti yıkılmış olduğundan, aynı topraklar üzerinde birbirinden bağımsız müstakil hanlıklar ortaya çıkmıştı. XVI. Yüzyılın başından beri varlığını devam ettiren Hîve ve Buhara (Özbek) Hanlıklarına ilaveten, XVIII. Yüzyılın başında Hokand (Fergana) Hanlığı'nın da bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Batı Türkistan'da üç ayrı devlet kurulmuş oldu (Saray, 1994: 13).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Maverâünnehir bölgesindeki Özbeklerin bir kez daha kendi aralarında ihtilaf yaşadıkları görülmektedir. Bu yüzyılın başlarında Buhara Emirliği'nden ayrılarak Fergana Vadisinde çoğunluğunu Özbeklerin oluşturduğu yeni bir Özbek Hanlığı kurulmuştur (Konukçu, 1998: 215). Buhara ve Hîve Hanlığı'nın çekişmelerinden bıkan bir kısım halk, Fergana Vadisi'nde toplanarak Şahrüh liderliğinde Hokand Hanlığı'nı kurdu (Saray, 2004: 41). Böylece yaklaşık 170 yıl sürecek olan (1709-1876) Hokand Hanlığı kurulmuş oluyordu.

Fergana vadisi esas olmak üzere geniş bir sahayı içine alan bu hanlık, doğuda Issık Gölü'nden batıda Sir-Derya'ya, güneyde Pamir Dağları'ndan kuzeyde Kazakistan bozkırlarına kadar uzanıyordu. Belli başlı şehirleri; Hokand, Taşkent, Margilan, Evliyâ-Ata, Pişpek (Bişkek), Namangan, Oş, Türkistan (Yesi) ve Akmesicî'tir (Saray, 1994: 2). Hanlık, Fergana vadisinde kurulmasından kaynaklı 'Fergana Hanlığı' olarak da bilinmektedir. Hokand Hanlığı'nın kurucu unsuru Özbekler olmasına rağmen hanlıkta Kırgız, Kazak ve Taciklerin de nüfusu azımsanamazdı (Ploskih, 1977: 88, 98, 106). Hokand yöneticileri özellikle Kırgız boy beyleriyle ittifak kurarak onların desteğini almaya çalışmışlardır. Kırgızlara binbaşı, leşker, âmir, nâib ve datka gibi unvanlar vererek ileri gelenleriyle akraba ve dünür olmaya özen göstermişlerdir.

Hokand Hanlığı'nın tam olarak varlığını hissettirmesi İrdana Bey döneminde olmuştur. Komşuları ile iyi ilişkiler ve ittifaklar kurmaya çalışan İrdana Bey, Kırgızlardan Hacı Bek önderliğindeki Adegine kabilesinden bir askerî birlik kurmuş ve bu birliği Doğu Türkistan'da Çin İmparatorluğuna karşı savaşan Yunus Hocaya yardım için göndermiştir. Böylece Çinlilerin Orta Asya'daki muhtemel yayılışına bir set çekilmeye çalışılsa da Çinliler Doğu Türkistan'ı bir süre sonra istila etmişlerdir. İrdana, Çin istilasına karşı Afganistan hanı Ahmed Şah Dûrânî ve diğer hanlıklarla ittifak kurmaya çalışmıştır. Bir müddet sonra Çin ile sınır komşusu olan Hanlık, Çin baskısını daima üzerinde hissetmiştir (Hayit, 1975: 34).

Hokand Hanlığı'nın siyasî olarak güçlenmesi ve sahip olduğu yerleri genişletmesi ise Âlim Han, Ömer Han ve Madalı Han (Muhammed Ali Han) zamanında olmuştur (Ömürzakova, 2002: 34). Yani hanlığın en parlak dönemleri sözü edilen bu üç han döneminde yaşanmıştır. Âlim Han'ın Buhara Hanlığı'nın topraklarına seferler düzenlemesi ve bu seferler sonucunda çok fazla esir ve ganimet elde etmesi, Buhara'yı Hokand Hanlığı'na tam manasıyla düşman etmiştir. Özellikle Taşkent'in alınması, Âlim Han devri ve sonrasında, bitmeyen Hokand-Buhara savaşlarını başlatmıştır (Alpargu, 2002: 573). Hokand tahtına üç defa çıkan Hudâyar Han'ın üçüncü hanlık zamanında iç karışıklıkların artması ve halkın memnuniyetsizliği üzerine Hudâyar Han, 1868'de yapılan bir antlaşma ile Rus hâkimiyetine boyun eğerek ülkenin kapılarını Ruslara açmıştır. Bu durumu kabul etmeyen halk, 1875 yılında, Hudâyar Han'a karşı isyan etmiştir. Hudâyar Han Ruslara sığınmış ve yerine oğlu Nasurreddin (1875) tahta çıkmıştır (Yazıcı, 1995: 376).

Tüm bu gelişmeler Rusların, Hokand Hanlığı üzerine işgal hareketlerini başlatmasına zemin hazırlamıştır. Ruslar Nasurreddin ile yaptıkları antlaşmaya dayanarak ülkenin bir kısmını ilhak edince, halk Polat Bey'i (1875-1876) Han ilan etti. Polat Han, 1875'de Hokand'ı geri almayı başarmasına rağmen 8 Ocak 1876 tarihinde, Rusların Andican'ı işgal etmesine engel olamadı. Şubat 1876'da Polat Han Margilan'da öldürülünce, Hokand Hanlığı Fergana Eyâleti adıyla Rusya'nın Türkistan Genel Vâililiği'ne bağlanmıştır (Yazıcı, 1995: 376-377).

Kurmancan Datka'nın Hayatı Ve Siyasî Faaliyetleri

Tarihe mal olmuş kişiliğinin yanı sıra, sıra dışı bir hayata sahip olan Kurmancan, bugünkü Kırgızistan'ın Oş şehrinin güney-batı tarafındaki bir yer olan Orke Köyü'nde 1811 yılında doğmuştur. Kurmancan, Kırgızların Munguş Boyu'nun Capalak Uruğu'ndan (soy) Mamatbay denilen bir adamın kızıdır. Kırgızlar arasında Hicri yıla göre Ramazan ve Kurban bayramlarında doğan erkek ve kız çocuklarına Kurmanali, Kurmancan, Kurmanbek, Kurmanbay diye isim konulduğu takdirde, o çocukların mutlu ve uzun ömürlü olacağına dair bir inanış vardır. Bu sebepten kurban kesilip ölenlerin hatırlandığı Kurban Bayramında dünyaya geldiği için ona Kurmancan diye isim konulmuştur (Ömürzakova, 2002: 23).

Kurmancan örf-âdeti bilen, saygılı ve iyi bir ailede terbiye almış, düşündüklerini hiç çekinmeden insanların yüzüne söyleyen, akli ve zekâsı yaşlılarından oldukça ileri namuslu bir kızdır. Kurmancan babasının da etkisi ile İslam Dini'ne, Türk örf - adetlerine, gelenek ve göreneklerine çok bağlı olan bir ailede büyümüş, küçük yaşından itibaren kendisini iyi ifade edebilen, zeki, mücadelecî, onuruna düşkün bir kız olarak dikkat çekmiştir. Kurmancan'ın babası Mamatbay ve yakın arkadaşı Törökül, gerek kendi aralarındaki dostluğu gerekse tabî oldukları boyların arasındaki ilişkileri güçlendirmek maksadıyla çocuklarını küçük yaşlarda nişanlamışlardır. Henüz on yedi yaşında iken babasının yakın arkadaşı olan Törökül'un oğlu Kulseyit ile görücü usulüyle evlenen Kurmancan, bu evliliğinden mutlu olamamış, karakter olarak zayıf olan eşini sevememiş ve onunla gönül bağı kuramamıştır. Gittiği yerde mutlu olamayan Kurmancan doğup büyüdüğü yerleri hatırlayıp şu şiiri söylemiştir:

Yükselip gün çıksa,
Gölgelerin dalı yok.
Bahar yeşillenip geldiğinde,
Gül açacak bağı yok.

Gökyüzündeki yediyle, (yıldız)
Benim ile sekiz mi?
Bahtı kara Kurmancan,
Evlendiğin senin dengin mi? (Ömürzakova, 2002: 23-26)

Kendisinin dengi olarak görmediği eşini, evliliğinin ilk yılında terk etmeye karar veren Kurmancan, çeşitli zorlukları ve tehlikeleri göze alarak dönemin katı kanunlarına karşı direniş göstermiş ve gece gündüz yol giderek, dağlardan ve tepelerden aşarak baba evine dönmeyi başarmıştır. Türk gelenek ve göreneklerine aykırı olan bu davranışın toplum tarafından hoş görülmediğini ve cezalandırılabilceğini bildiği halde, kararından dönmeyen Kurmancan, bir daha kocasının yanına gitmemiştir (Ömürzakova, 2002: 29). Ancak onun bu kararlı duruşu hayatının ileriki dönemlerine olumlu manada yansıyacaktır.

1831 yılı Kurmancan'ın hayatının kaderini değiştiren bir yıl olmuştur. O devirde Hokand Hanlığı'na bağlı olarak Alay Bölgesi'ni yöneten Alimbek Datka ile evlenmiştir. O zamandan itibaren Kurmancan'ın hayatında yeni bir sayfa açılmıştır. Alimbek Datka ile Kurmancan'ın nasıl tanıştıkları ve evlendikleri hakkında çeşitli rivayetler bulunsa da rivayetlerin ortak noktası Alimbek Datka'nın, Kurmancan'ın cesareti ve kararlı duruşunu fark ettiği gibi, keskin zekâsına ve güzelliğine de hayran kalmasıdır. Henüz eşinden boşanmamış olan Kurmancan, Alimbek Datka'nın evlilik teklifine olumsuz cevap vermemiş, ancak hâlâ evli olduğunu ve kocasından şeriata göre boşandıktan sonra onunla evlenebileceğini ifade etmiştir. Aynı yıl, senede bir kez toplanan kadılar mahkemesinde bu durum görüşülmüş ve zaten fiilen ayrı yaşamakta olan Kurmancan ile Kulseyit şer'i olarak da boşanmışlardır (Ömürzakova, 2002: 28,29). Zikredilen bu husus Kurmancan'ın dini hassasiyetinin, yaşantısında ne denli ön planda olduğunu kanıtı olarak kabul edilebilir.

Kurmancan, eşi Alimbek Datka ile birlikte Hokand Hanlığı'nda vuku bulan hadiseleri, ülke menfaatleri üzerinde müspet ya da menfi etkisi olabilecek bütün siyasî faaliyetleri yakından takip etmeye başlamıştır. Ayrıca Alimbek Datka görevi gereği Hokand sarayında kaldığı veya askerî seferlerde bulunduğu sıralarda onun yokluğunu hissettirmemiş ve onun yerine Alay bölgesindeki Kırgız halkının liderliğini yapmıştır (Ömürzakova, 2002: 29,30).

Bu dönemde Hokand hanlarının zaman zaman Kırgızların üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla gizlice çaba sarf ederek, uygun zamanı bekledikleri görülmektedir. Mesela Hokand Hanı İrdana, 1762 yılında Kırgızlara bağlı Oş ve Özgön şehirlerine baskın yapmış ve gerekçe olarak da Kaşgar'a giden yolda Hokand tüccarlarını

soyan Kırgız yağmacıları göstermiştir. Kırgızlar, Hokand Hanlığı'na karşı sert bir karşılık vermişler ancak yapılan savaşlardan sonra çok fazla kayıplara duçar olduklarından dağlara çekilmişlerdir (Ömürzakova, 2002: 37,38). Hanlığın içindeki Ferganalı Kırgızların şartlı olarak 1762 yılından itibaren ele geçirildiğini, Kuzey Kırgızları ile Pamir-Alay halkının ise 1828-1831 yıllarında Hokand Hanlığı'na bağlandıklarını görüyoruz. Hokand hanları artık özellikle Kırgız boy beyleri ile anlaşıp onların desteğini almaya başlamışlardır. Böylece Kırgız boy beyleri kendi boylarını istedikleri gibi yönetip yarı bağımsız yaşamaya, Hokand Hanlığı'nın siyasî hayatında kayda değer hizmetler yapmaya başlamışlardır.

Kurmancan, Kırgız kadınları arasında devlet işlerine katılarak, siyasî olarak aktif rol almış ayrıca komşu ülkelerin ileri gelenleri ve yöneticileri arasında büyük bir saygıya sahip olmuştur. Ancak onun siyasî bakış açısının oluşmasında Alimbek Datka'nın emeği ve tesiri çok fazladır. Eğer Alimbek, Kurmancan'ı diğer kadınlar gibi görüp onu Hokand'a kadar götürerek sosyal ve siyasî olaylara dâhil etmese, onunla dönemin siyasî olayları hakkında fikir alışverişinde bulunmasa ve kendi tecrübelerini ona aktarmasaydı, belki de Kurmancan sıradan kadınlardan birisi olarak hayatına devam edecekti. Kırgızlar arasında söylenen "kadının saçı uzun, aklı kısa" gibi inanışlara aldırılmayan Alimbek Datka, kendisi Hokand Hanlığı'nda üst düzey bir komutan olmasına rağmen, zamanın örf adetlerine karşı çıkıp eşinin siyasî arenada yükselmesine yol açan bir şahsiyettir (Ömürzakova, 2002: 42,43,44).

Alimbek Datka, Hokand Hanlığı'nda baş vezir olduğu zamanlarda hanlıkta sadece Kırgızlar değil, Özbek, Kazak, Tacik ve Uygurlar hep birlikte iç içe yaşıyorlardı. O dönemde kimsenin ulusuna bakılmadan hanlıkta görev verilmiştir. Bu yüzden Alimbek Datka tüm hanlık boyunca tanınmış ve ona saygı duyulmuştur. Kurmancan da ilk başlarda eşinin bu görevinden dolayı tanınmıştır. Alimbek, askerî niteliklerinin yanı sıra siyaseten de Hokand Hanlığı'nda ön plana çıkmış olup sadece Kırgız Türklerinin geleceğini değil bütün Orta Asya Müslüman Türklerinin bekasını hedeflemiştir. İşte bu sebepten, Çin istilasına karşı Doğu Türkistan Müslüman Türklerinin istiklali için Hokand Hanlığı'nın bütün askerî gücünü harekete geçirdiğinde en büyük destekçisi eşi Kurmancan olmuştur. Hokand sarayında sözü geçen yüksek rütbeli komutanlardan birisi olarak devlet yönetiminin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Alimbek Datka, 1862 yılında Hokand sarayında meydana gelen saray entrikaları sonucunda rakipleri tarafından suikasta uğrayarak öldürülmüştür. Alimbek Datka'nın ölümü Kurmancan'a çok ağır gelmesine rağmen O, kederini içine atarak eşinin yükünü omuzlarına alıp onun siyasetini devam ettirmeye gayret etmiştir.

Alimbek Datka'nın, eşi Kurmancan'ın siyasî kişiliğinin oluşmasında ve Kırgızlara liderlik yapmasında kesin bir tesiri olduğu göz ardı edilemez. Küçük yaşlarda babasından almaya başladığı eğitim ve terbiyenin yanı sıra, Alimbek Datka ile evlendikten sonra Şeyh Hüveyda-yı Çimyani'nin neslinden olan Oş'lu Şeyh Selahüddin İbn-i Mevlana Siracüddin (k.s)'e mürid olması onun manevi yönü kuvvetli, güçlü şahsiyetinin oluşmasında büyük tesiri olmuştur (Yedikita, 2010; 15,23).

Kurmancan Datka, yaşadığı Alay Vadisi'nin dışında Çon-Alay, Kara-Kulca, Özgön, Nookat, Kara-Suu gibi geniş bir coğrafyayı içine alan bölgeleri, Alimbek Datka 1862 yılında öldürüldükten sonra on yıldan fazla, yani Hokand Hanlığı 1876'da Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilinceye kadar yönetmiştir. Ayrıca Güney Kırgızistan, Fergana Bölgesi gibi Rusya'nın eline geçtikten sonra, diğer bir ifadeyle Orta Asya, Rusya'nın kolonisi durumuna düştükten sonra da Kurmancan Datka Rusların askerî yöneticileri ile etkili siyasî faaliyetler yürütmüş, oğulları ise her bir idarî bölgenin lideri olup yönetimde söz sahibi olmuşlardır (Ömürzakova, 2002: 90-91).

Alimbek Datka öldükten sonra, yerine teamüllere göre onun erkek bir akrabası veya diğer eşinden olan oğlu Carkınbay ya da Kurmancan'ın büyük oğlu Abdıldabek (Abdullah Bey) geçmeliydi. Ancak Kurmancan'ın halk arasındaki büyük nüfuzu, saygınlığı, başarılı idareciliği ve tecrübesi göz önünde bulundurularak Alay bölgesinin yönetimine Kurmancan Datka layık görülmüştür (Galitskiy-Ploskih, 1987: 53). Böylece Kurmancan, Alimbek Datka'nın ölümünden sonra Hokand Hanlığının hâkimiyeti altında bulunan Kırgızların liderliğini üstlenerek, sadece Alay Dağları'nda değil bütün Fergana, Kaşgar ve diğer Türkistan Hanlıklarında da başarılı bir idareci olarak haklı bir üne kavuşmuştur.

Alay Hanıçası Kurmancan Datka, eşinin ölümünden sonra halkın idaresini ele alınca, istediği gibi halkını yönetebilme gücü varken “Aksakallar Keneşi'nin” fikirlerini daima göz önünde bulundurmıştır. Buna karşılık tanınmış boy beyleri, zenginler ve halk arasında itibar sahibi kişiler de Datka annenin siyasetine bakarak çetrefilli meseleleri daha da zorlaştırmadan adaletli davranmaya çalışmışlardır. Kurmancan Datka'nın yönetici olduğu yıllarda genel olarak Alay Bölgesi sakin bir hayat sürmüştür. Bunun en önemli sebebi ise boylar arasındaki anlaşmazlıkları akıllıca ve ince bir siyasetle çözen Kurmancan Datka'nın, herhangi bir savaş çıkmasına da engel olmasıdır. Datka, ömrünün son yıllarına kadar her yıl yazları Alay'ın dağlarında yaylaya çıkmış, soğuklar başladığında ise kışı, Madı Kışlağı'nda (köy) geçirmiştir. Yaylada veya kışlakta yılın hangi zamanı olursa olsun Datka'nın büyük boz evinin (çadır) önünde daima et kaynayan bir kazan bulunur ve misafirlere ikram edilirdi. Ayrıca hazırlanan yemekler yolculara, muhtaç yaşlılara ve kimsesizlere verilirdi. (Ömürzakova, 2002: 94, 97, 101, 106, 107).

Kurmancan Datka'nın İslam Dini'nin kutsal kitabı Kuran'ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'e olan saygısı ve muhabbeti güçlü olduğundan Alay bölgesine mektepler yaptırarak talebelerin ilim alması yönünde teşvik etmiştir. Datka'nın açtığı mekteplerin 1960'lı yıllara kadar bozulmadan eğitim verdiği orada yaşayan halk tarafından da dile getirilmiştir (Ömürzakova, 2002: 103,104). O, hayatını Alay'ın yüce dağları arasında geçirmekle birlikte devrin birçok siyasî olaylarına tam anlamıyla katılarak etkili olmuştur. Onun siyasî, ekonomik, toplumsal ve daha birçok meselenin sonuçlanmasında ve aldığı kararlarda daima halkının yüksek menfaatlerini gözettiğine tarih şahit olmuştur.

Kurmancan Datka, Hokand Hanlığı döneminde yaklaşık çeyrek asır kendisine bağlı boyların liderliğini yaparak (1862-1876) Hokand Hanlığı'ndaki Alaylı Kırgızları yönetmiştir. O, halkının liderliğini üstlendiği 45 yıl (1862-1907) boyunca önce Hokand hanlarına, sonra Rusya İmparatorluğu'nun askerî valilerine tesir etmiş, Kırgız halkının tarihinde idarî yönetimiyle demokrasi formatını göstermiştir (Ömürzakova, 2002: 110).

Bu dönemde Malla Han'ın öldürülmesinden sonra Hokand Hanlığı'ndaki karışıklıktan istifade etmek isteyen Buhara Emiri Seyit Muzaffer ed-Din 1864'te tüm göçebeleri kendi bayrağı altına toplamak suretiyle Türkistan'da sükûneti sağlamak üzere Oş şehrine gelerek Madı kalesini kuşatmıştı (Yuvaçev, 1907: 965). Orta Asya'daki Müslüman dünyasının direği İslam Dini'nin koruyucusu olarak bilinen Buhara Emiri Muzaffer'in, Oş'a geldiğini haber alan Kurmancan beyaz bayrakla Emir'in karşısına yüzü açık bir şekilde çıktı. Bu durumdan hoşlanmayan Emir: “Siz müslüman bir kadınsınız, nasıl oluyor da yüzünüzü peçe ile kapatmadan erkeklerin karşısına çıkıyorsunuz, şeriata göre kadınların hiçbir zaman yüzünü yabancı erkeklere gösteremeyeceğini bilmiyor musunuz? diye sorunca Kurmancan: Saygıdeğer Emir! Ben de Müslümanım, sizin okuduğunuz kutsal Kuran'ın ayetlerini ben de okuyorum ancak Kuran-ı Kerim'de Allah'ü Teâlâ'nın “kadınlar yüzünü kapatarak dolaşsın” şeklinde bir ayeti yok. Buna rağmen fikirlerinizde ısrar mı edeceksiniz? dedi. Kurmancan'ın ince siyasetine, bilgeliğine, sahip olduğu yüksek manevi güce, cesaretine ve üstün zekâsına hayran kalan Emir, İslam geleneğine aykırı olmasına rağmen ona “Datka” unvanını vermiştir. Bu durum İslam dünyasında çok nadir görülen olaylardan biridir (Ömürbekov, 1995: 151). Rus tarihçi Mikail Afrikanovich Terentyev'e göre Datka, general anlamına gelirken, Kazak tarihçi ÇokanValihanov ise “Datka, Hokand Hanlığı'nda yüksek derecelerden biridir ve rütbe yönünden hanlıktaki dördüncü kişidir”(Terentyev, 1906: 248) diye ifade etmiştir.

Hokand Hanlığı'nda üçüncü defa tahta çıkan Hûdayar Han döneminde Han'ı ziyaret eden Kurmancan, Hûdayar Han tarafından çok özel bir törenle karşılanmış ve “Datka” unvanı tekrar onaylanarak Alay Dağları'ndaki Kırgızların hâkimi olduğu pekiştirilmiştir (Aynakulova, 2011: 223). Böylece Kurmancan Datka, Türkistan hanları tarafından datka yani general unvanıyla şerefendirilmiş ilk ve tek kadın yönetici olmuştur. O, hem Buhara Hanı tarafından hem de Hokand Hanı tarafından Datka unvanına layık görülmüştür. Kurmancan Datka eşi Alimbek Datka'nın 1862'de öldürülmesinden sonra Hokand Hanlığı'nın 1876'da Rusya tarafından ilhak edilmesine kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür.

Kurmancan Datka, Ruslarla imzaladığı anlaşmayla ülkesini iç işlerinde bağımsız bir şekilde yönetmiş, böylece halkı az da olsa rahat bir nefes almıştır. Muhtemel ki kadınca bir düşünceyle, halkını Ruslara kırdırtmaktansa

anlaşmayı uygun görmüştür. 14 yılı Hokand Hanlığı'nda 30 yılı Rus Çarlığı idaresinde olmak üzere toplam 45 yıla yakın bir süre Kırgızlara liderlik yapmış olan Kurmancan Datka, 1907 yılında 96 yaşındayken vefat etmiştir. Mezarı, Kırgızistan'ın Oş şehrindeki Sermazar kabristanındadır. Kurmancan Datka'nın 5 oğlu ve 2 kızından devam eden torunları günümüzde yaşamakta olup bunların birçoğu Kırgızistan'ın Alay, Karasu, Nookat, Bişkek bölgelerinde ve bir kısmı da yurtdışında hayatlarını idame ettirmektedirler.

Kurmancan Datka'nın yaşadığı dönemi araştırırken Rusya ile İngiltere'nin Orta Asya'daki mücadelesine değinmeden geçmek mümkün değildir. XIX. yüzyılın başında bu iki devletin birbirlerine karşı kurmak istedikleri üstünlük mücadelesi, bu yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.

Türkistan Coğrafyasında İngiliz-Rus Mücadelesi

Uzun bir süre Hindistan'a ulaşmayı deneyen İngilizler nihayet XVII. yüzyılın başlarında Asya kıtasının güneyinde bulunan Gucerât'a yerleştiler ve ticaret konusunda hızlı bir şekilde gelişme gösterdiler (Bulut, 2003: 32). Tarihte İngilizlerin Asya kıtasında sömürge siyasetini uygulamaya koyması ve bu konudaki başarısı "Büyük Oyun" olarak isimlendirilmiştir (Topal, 2014: 30). Gerçekten de İngilizler kendilerine rakip olarak gördükleri devletleri, ince diplomasi oyunları ile bertaraf etmeyi başarmışlardır. Böylece işgal ettikleri yerlerde sömürgeye dayalı idarî teşkilatlarını kurarak uzun vadeli planlarını hayata geçirmişlerdir. İngilizler, kendi düzenlerini kuracakları yerlere önce ticaret yapma bahanesiyle girerek birtakım imtiyazlar kazanıyorlardı. Bu konuda acele etmeden sistemli bir şekilde planlarını tatbik ediyorlardı. Sonuçta Asya kıtasında çok önemli bir ticaret üssü olan Hürmüz Boğazı'nın yanı sıra birçok önemli ticaret merkezinin İngiliz hâkimiyetine geçtiği görülmektedir (Dursun, 1991: 526,533).

İngiltere doğudaki en büyük sömürge devletini Hindistan'da kurduktan sonra, bu ülkeye sınır olan ülkeleri de işgal etme niyetindedir. Böylece Orta Asya da İngiltere'nin işgal planlarına dâhil olmuştur. Büyük Britanya bu uğurda, Çarlık Rusya'sı ve Avrupalı kolonci devletlerin karşı çıkmalarına duçar olmuştur. Rusya ve İngiltere gibi emperyalist ülkeler, Orta Asya ülkelerinden hammadde kaynakları elde etmek ve ürünlerini bu coğrafyaya pazarlamak için buraları bakir bir pazar olarak görmüşlerdir. Çarlık Rusya, Afganistan ile Çin'in batı tarafına hâkim olan İngiltere'ye karşı çıkmak adına, Orta Asya'ya sahip olmayı istemiştir (Ömürzakova, 2002: 83).

Ruslar, I. Petro'dan itibaren Kafkaslar ve Türkistan coğrafyası üzerinden Hindistan'a yönelik hedefler belirledikleri için, Hindistan'a sahip olan İngiltere ile karşı karşıya gelmişlerdir. Rusya, Çar I. Nikola döneminde Kafkaslara yönelik ileri bir harekât başlatarak Orta Asya sınırlarına doğru hızla ilerlemeye başladı. Eğer Kafkaslar, Rusların hâkimiyetine girerse Orta Asya'nın kapısı Ruslara açılmış olacağından, İngiltere acilen Rusya ile arasında tampon bir alan oluşturma adına, İran ile diplomatik görüşmelere başlamıştır (Wint, 1941: 136). İngilizler, Rusya'nın yayılmasının önüne geçmek için siyasî ve diplomasi imkânlarını sonuna kadar kullanmalarına rağmen, Rusların Afganistan'a kadar ilerlemelerine engel olamamışlardır. Son çare olarak Rusya ile İngiltere, Afganistan'ın kuzey hududunun sınır olarak kabul edilmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Böylece Rusya, Afganistan ve Hindistan'a müdahale etmeyecek bunun karşılığında İngiltere ise Rusya'nın Orta Asya'daki işgal hareketlerine göz yumacaktır (Çetin, 2000: 1-14).

İki tarafın da kazan kazan anlayışına dayanan bu anlaşmasıyla İngiltere, Hindistan sömürgelerinin güvenliğini sağlarken, Rusya da Orta Asya hanlıklarını işgal etmeye emin adımlarla devam etmiştir. Bu tarihî vakaların tamamı Türkistan Hanlıkları ve Kırgız halkının tarihindeki sıkıntılı ve zor dönemler olmuştur. Kurmancan Datka ise bu dönemlerde halkının başında olmuş ve sözü edilen siyasî meseleleri takip ederek halkının bu olaylardan en az zararla kurtulmasına vesile olmuştur.

Rus İşgali ve Kurmancan Datka'nın İstiklal Mücadelesi

Timur Devletinin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da siyasî birlikten yoksun hanlıkların bulunması Ruslar tarafından kısa sürede fark edilmiş ve özellikle 1853 Kırım Harbi'nden sonra Rusya yönünü bu bölgeye

çevirmiştir. Rusya'nın sömürü amaçlı işgal hareketlerine karşı ortak bir akıl üretemeyen hanlıklar peyder pey Rus işgaline boyun eğmişlerdir.

Ruslar önce stratejik öneme sahip durumdaki Hokand Hanlığı sınırları içerisindeki Akmesjid kalesini ele geçirmiştir. Kaleyi savunan Hokandlı askerler destanlaşan bir mücadele vermelerine rağmen işgale engel olamamışlardır. Bu kale işgal edilirken Hokand Hanlığı'ndan hiçbir yardım gelmemesi Rusları oldukça şaşırtmıştır. Hanlıkların kaderini belirleyen en önemli dönüm noktası, bu stratejik kalenin işgali olmuştur denilebilir. 1860 yılına gelindiğinde Ruslar Pişpek (Bişkek/Frunze) ve Tokmak şehirlerini ele geçirmek için harekete geçmişler ve ağır silahlar karşısında dayanamayan bu kaleler kaybedilmiştir. Bu iki kalenin kaybedilmesi Hokand Hanlığı içerisindeki sıkıntıların daha da artmasına neden olmuştur (Ziyayev, 2007: 90,100). 1865 yılında ise General Çernyayev'in komutasındaki güçlü bir ordu Taşkent'i işgal etti. 1867 yılına gelindiğinde ise Sır Derya, Yedisu bölgelerini içerisine alan "Türkistan Genel Valiliği" kurulmuş ve bölgenin ilk valisi olarak General K.P. Kaufman tayin edilmiştir. Rus Çarı II. Aleksander, 19 Şubat 1876 yılında bir manifesto yayınlayarak, Hokand Hanlığı'nın sınırları içerisindeki Güney Kırgızistan'daki, Pamir ve Alay dağlık bölgelerini "Fergana Eyaleti" adı altında Rus İmparatorluğuna ilhak etmiştir (Aynakulova, 2011: 223,227). Ancak bu sırada Güney Kırgızistan'ın dağlık bölgeleriyle, Pamir-Alay Dağları gibi yerlerin halkı henüz tam olarak Rusya'ya boyun eğmiş değillerdi. Alay Dağları'nda yaşayan Kırgızların Rus hâkimiyetini kabul etmeleri çok da kolay olmamıştır. Yaşadıkları dağlık bölgeleri avuçlarının içi gibi bilen Kırgızlar, Ruslara karşı sert bir mücadele vererek onların dağların iç kısımlarına girmelerine engel olmuşlardır (Ömürbekov – Çorotegin, 1995: 151).

Hokand Hanlığı yıkılıp Güney Kırgızistan Çarlık Rusyası'na bağlandıktan sonra, Alay ve Pamir bölgelerinde yaşayan insanlar Rusların etki alanı dışında kaldılar. Buralarda Kurmancan Datka oğullarıyla birlikte Rus İmparatorluğu'na karşı güçlü bir direniş gösterdiler. Datka'nın oğlu Abdıldabek'in başında olduğu mücahitler bir yıla yakın bir zaman Ruslarla çarpıştılar. Alimbek Datka'nın "dili başka, dini başka" milletlere bağlanmak bizim için doğru değildir şeklindeki siyasetini eşi Kurmancan Datka ve oğulları Abdıldabek, Baatırbek, Mamıtбек ve Asanbek devam ettirmişlerdir (Ömürzakova, 2002: 121). Fergana'dan kaçan Özbekler ve Kırgızlar Alay'daki Abdıldabek'e sığındıklarından Ruslara karşı olan direniş güçlendi. Kurmancan Datka'nın çocukları ile birlikte halk kitleleri kendi mekânları olan Alay'ı Ruslara karşı var güçleriyle savunmayı seçtiler. Göçmenler bir araya gelerek Rusların cezalayıcı bölüklerine karşı şiddetli bir karşılık verdiler (Tageyev, 1898: 130). 15 Haziran 1876 'da Rus ordusu Oş'tan Gulçö'den ve Üç Korgon'dan olmak üzere üç koldan saldırıya geçti (ÖBMA. 69 İş Papkası, 76). Alay bölgesinde yaşayan halkın kolay teslim olmayacağını bilen Rus General Skobolev, Abdıldabek'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta:

"Abdıldabek Datka! Sizden Abdulkerim Beyi yanınıza alarak kendi isteğiniz ile teslim olmanızı bekliyorum. Siz yenilmez Rus ordusuna karşı çıkılmayacağını iyi biliniz. Onları dağlarda, deryalarda düşmanlar bile durduramaz. Siz kaç zamandır bizim tarafımızdan araniyorsunuz ve kaçak duruma düştünüz. Hakikatte her şeyi iyi düşününüz..."(TSGVIA, F. 1396, op. 2. 96).

Abdıldabek bu mektuba cevabında: "Sizler güvenilmez olduğunuzdan bizim size inancımız yoktur. Yanımızda İslam'a gönül vermiş birçok mücahit size sert bir karşılık vermek için her zaman hazırdır. Siz kendinizin yenilmez ordusuyla övünüyorsunuz, biz de Allah'a güveniyoruz ve O'na sığıyoruz. Son nefesimize kadar sizinle mücadele edeceğimizi iyi biliniz. Biz göçmeniz bize zenginliğin de malın da gereği yoktur. Allah'ın verdiği rızık bize yeter. Eğer siz sözünüzde dursaydınız bunların hiçbiri olmayabilirdi"(TSGVIA, F. 1396, op. 2. 97) şeklinde cevap vermiştir. Abdıldabek Rusların daha önce Hokand Hanı Nasureddin ile yaptıkları anlaşmaya uymayıp, onu Sibir'e sürgüne gönderdiklerini bildiği için Ruslara hiçbir zaman güvenmemiştir.

Gerçekten de Ruslar Orta Asya'da hiç bu kadar zorlanmamışlardı. Rusların üstün silah güçleri olmasına rağmen, direnişçiler coğrafyayı kendi lehlerine kullanmışlar ve baskınlara karşı canlarını esirgmeden şiddetle mücadele etmişlerdir. Bunun üzerine Ruslar kurdukları özel cezalayıcı birlikleri ile çocuk, kadın, yaşlı demeden topyekûn imha planını uygulamaya başladılar (Ömürzakova, 2002: 136). Üstün silah gücüne sahip Rus birliklerinin şiddetli saldırılarına rağmen savaş 1876 yılının Ağustos ayına kadar devam etmişti. Bu

amansız mücadelenin başında ise Hokand Hanlığı'nda üst düzey general olan ve 1862 'de saraydaki entrikalarına kurban giden Alimbek Datka'nın eşi Kırgızların müstesna lideri Kurmancan Datka (1811-1907) ve oğulları Abdıldabek (Abdullahbek), Omorbek (Ömerbek), Mamatbek (Mehmetbek), Asanbek (Hasanbek) bulunmaktaydılar (Ploskih, 1992: 98).

Rus ordusunun Alay Dağlarında başlattığı askerî harekât, özgürlüklerine düşkün olan Kırgızların, sert mücadelesi ile karşılık bulmuş ve kanlarının son damlasına kadar savaşan Kırgızlar karşısında Ruslar büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Kurmancan Datka ise tüm bu mücadelelerin içinde bulunarak silah ve askerî teçhizat noktasında eşit olmayan savaşın gidişatını değerlendirmekte olup, cephe hattındaki mücadeleyi kendi lehine çevirebilmek için oğullarının danışmanlığını yapmaktadır. Kurmancan Datka göçebe evini karargâh gibi kullanıp Rus savaş teknikleri ve teknolojisi hakkındaki bilgi alarak savaş taktiklerini gerçekçi bir şekilde tespit ederek değerlendirmeler yapmaktaydı. Bu sert direniş karşısında çaresiz kalan Ruslar, özel cezalandırma ordusu kurarak bölgedeki bütün erkekleri kılıçtan geçirmişler, ayrıca teslim olanları ve suçsuz insanları bile kurşuna dizmişlerdir. Rus cezalandırma ordusu bazı yerlerde çocuk, kadın, yaşlı, hasta demeden herkesi kılıçtan geçirmekte bir beis görmemiştir (Ömürzakova, 2007: 127,128).

Savaşın uzamasından rahatsız olan Rus General Skobelev'in 1876 yazında özel olarak kurduğu "Özel Cezalandırma Müfrezeleri'nin" masum halkı topyekûn katliamlarla cezalandırma yoluna gitmeleri sonucu Kurmancan Datka, daha fazla direnmenin Kırgızlar açısından bir soykırım olacağından endişelenerek, en doğrusunun siyasi bir çözüm olduğuna karar vermiştir. Oğlu Hasanbek'i büyük oğlu Abdıldabek'e göndermiş ve bundan sonra savaşa devam etmenin bir netice vermeyeceğini ifade etmiştir. Fakat bu durumu içine sindiremeyen Abdıldabek annesinin sözlerine uymayarak, şehit oluncaya kadar savaşa devam etmiştir (Ömürzakova, 2007: 124, 136,137). Abdıldabek bu dönemde Afganistan'dan yardım almayı düşünmüşse de yaraları çok ağır olduğundan kısa süre sonra vefat etmiştir.

Diğer taraftan Alay Dağları'nda, meşalesi yakılan bu öz gürlük mücadelesi, Fergana Vadisi'nin çeşitli bölgelerinde eş zamanlı olarak ortaya çıkmış ve Rusların huzurunu iyiden iyiye kaçırmıştır. Ruslar Kafkasya'da yaşadıkları durumu tekrar yaşamama adına savaşı kesin olarak bitirmek için diplomatik yolları denemeye çalışmışlardır. Eğer Rus ordusu Alay Dağları'nda Kırgızların şiddetli direnişlerine son vererek savaşı kısa sürede bitiremezse, Rusya'nın dünyadaki itibarı sarsılacaktı. Bu yüzden General Skobelev, halk arasında büyük bir saygınlığa sahip olan Kurmancan Datka ile bir şekilde görüşülmesi gerektiğini kavramıştır. Kurmancan Datka Ruslardan gelen barış teklifini uzun bir süre düşündükten sonra anlaşma yapılabilmesi için, eğer Rus Generali onur kırıcı davranışlarda bulunmaz ve onunla eşit bir seviyede konuşmayı kabul ederse görüşme yapılabileceğini ifade etmiştir. İleri sürdüğü şartlar General Skobelev tarafından kabul edilen Kurmancan Datka'ya Rus Generali görüşme esnasında "Ruslar düşmanlarının cesaretini takdir ederler" diyerek iltifatta bulunmuştur (Galitskiy-Ploskih, 1987: 55).

Kurmancan Datka'nın Ruslar ile yaptığı anlaşmanın iki taraf için de zorunluluk olduğu tarihî bir gerçektir. Öteden beri bağımsız yaşamaya alışmış olan Kırgızların silahlı direnişi son bulsa da onlar özgürlüklerinden vazgeçmeyeceklerdi. Kurmancan Datka dönemin zor şartlarını da göz önünde bulundurarak aşağıda belirtilen isteklerin yerine getirilmesi durumunda bir anlaşma yapılabileceğini General Skobelev'e iletmiş ve bu istekleri Ruslar tarafından kabul edilmiştir. Sözü edilen şartlar incelendiğinde bunların temel hak ve özgürlüklerle ilgili olduğu ve onurlu bir şekilde Rusların hâkimiyetini kabul etmek şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Ruslar bu durumun farkında olduklarından Datka'nın isteklerini hemen kabul etmişlerdir. Sözü edilen şartlar şunlardır:

1. Rus ordusuna karşı silahlı direnişe katılan hiç kimse herhangi bir cezaya tâbi tutulmayacak
2. Savaş esirleri en kısa zamanda serbest bırakılacak
3. Göç edenlerin yurtlarına dönmelerine izin verilecek
4. Hiç kimsenin malı zorla elinden alınmayacak

5. Halktan alınacak olan vergi miktarı en aza indirilecek
6. Yerli halkın hak ve hukukuna sınırlama getirilmeyecek
7. Halkın dini inanç ve ibadetlerine karışılmayacak
8. Ülkedeki cami ve medreselere dokunulmayacak
9. Yerli halkın örf, adet ve geleneklerine hiçbir şekilde karışılmayacak (Bababekov, 1990: 108).

Rus Çarlığının Türkistan sorumlusu General Skobelev Kurmancan'ın bu istekleri karşısında, onun halkına olan sorumluluğuna, bağlılığına ve sevgisine şahit olmuş bu yüzden Kurmancan Datka'ya "Alay Dağlarının Gerçek Çariçesi (Melikesi)" diyerek onu takdir etmiştir (Yuvaçev, 1991: 251). Hakikatte o dönemdeki tarihi olaylar göz önüne alındığında Kurmancan Datka'nın önünde iki yol vardır: Savaş ve Barış. Datka, askeri yönden ve silah teçhizatı bakımından şartların eşit olmadığını farkında olduğu için savaşa devam etmektense barış yapılmasını uygun görmüştür. Evet, belki Kırgız halkı tam anlamıyla bağımsız olamayacaktı ama en azından yaşamaya devam edecekti. Bu noktada Kurmancan Datka'nın Rusların savaş hukukunu yok sayarak bir soykırım yapabileceklerini düşünmüş olması da muhtemeldir.

Alay Hanıçası barışı seçmiş ve daha sonra onun ne kadar isabetli bir karar aldığına tarihî vakalar şahit olmuştur. Direniş her ne kadar başarılı olamasa da Abdıldabek gibi bağımsızlığı seven yiğitlerin yetişmesi devam etmiştir. Kurmancan Datka oğullarıyla birlikte bütün Alay Dağları'ndaki Kırgızların sorumluluğunu üstlenerek Rus İmparatorluğu'nun hâkimiyetini kabul etmiştir. Türkistan coğrafyasının Rus İmparatorluğu'nun kolonisine dönüştürülmesinden sonra da Kurmancan Datka önemli bir siyasî lider olarak birçok olayda rol oynamıştır (Aynakulova, 2011: 228). Ruslar yapılan antlaşmadan sonra, Kurmancan'ın ölümüne kadar ona karışmamışlar ve bu müstesna kraliçenin ülkesini yönetmesine izin vermişlerdir. Böylece O, 1907 yılında vefat edinceye kadar, Rus hâkimiyetinde 30 yıla yakın bir süre Kırgız Türklerinin huzurlu bir şekilde yaşamasını temin ederek onlara liderlik yapmıştır (Köse, 2002: 59).

Alay Hanıçası'nın ismi Kırgız halkının tarihî geleceği ile doğrudan doğruya bağlantılıdır. O, konar-göçer yaşayan göçmen halkının istikbalini düşünüp, onların siyasî menfaatlerini ve istiklalini ömrünün sonuna kadar savunmuştur. Halkı, Datka annesi hayatının sonuna kadar el üstünde tutmuştur. Bu sebepten Kurmancan Datka'nın insanlık yönü ve siyasî faaliyetleri Kırgız halkı tarafından kabul görmüş Kırgızistan'ın ulusal tarihinde kendisine büyük bir yer edinmiştir (Ömürzakova, 2002: 145-146).

Kurmancan Datka'nın bir evladını kaybederken verdiği tepki, onun olaylara bakış açısının anlaşılmasında bizlere yardımcı olmaktadır. Kurmancan Datka'nın küçük oğlu Kamçibek'in ismi bir cinayete karışmıştır. Bundan dolayı Kamçibek, Ruslar tarafından idam cezasına çarptırılmıştır. Yakınları Kurmancan Datka'ya gelerek idamdan önce oğlunu zindandan kurtarabileceklerini ifade etmelerine rağmen Kurmancan Datka bu kişilere şu ibretlik cevabı vermiştir; "Evet biliyorum, bu söylediklerinizi yapabileceğinize de inanıyorum; ancak bu takdirde nice analar ağlar. Benim oğlum idam edilirse bir tek ben ağlarım, başka anaların ağlamasına asla gönlüm razı olamaz" (Yedikita, 2010: 18-22). Bu vaka Kurmancan Datka'nın bir anne olarak yaşadığı evlat acısını yansıtmakta olup kendi halkının refahı için biricik evladından bile feragat edecek kadar dirayetli ve cesur bir kadın olduğunu göstermesi açısından mühimdir. Fakat onun gerek kendi halkı olan Kırgız halkının gözünde, gerekse Orta Asya halkları ve uluslararası alanda tanınmasında, şüphesiz Çarlık Rusya'sının emperyalist politikalarına karşı korkusuzca verdiği mücadele ve izlediği politika olmuştur. Kurmancan Datka, sadece Kırgız halkının değil, diğer Orta Asya halklarının da Rus sömürü ve işgal hareketine karşı, haklarını korumaya çalışmış ve oğullarıyla birlikte onlara liderlik yapmıştır. Otuz yıldan fazla süren bu mücadele Kurmancan Datka'nın, Türk ve dünya tarihinde büyük bir kahraman lider olarak anılmasını sağlamıştır.

XIX. yüzyılda Asya ülkelerinde yaşayan Kırgızlar ve özellikle de kadınlar siyaset ve politika ile ilgilenmemişlerdir. Ancak Kurmancan Datka, Alimbek Datka ile birlikte zaman zaman Hokand Hanlığı'na gidip gelmişler, ülkenin siyasetine müdahil olmuşlardır. Ülkedeki her türlü yönetim işlerinden haberleri

olmuş sosyal anlamda çok büyük işler yapmışlardır. Kurmancan Datka, Alimbek Datka'nın eşi olduğundan daima bir devlet büyüğüne yakışacak şekilde davranmıştır. O, öngörü sahibi ve akıllı bir kadın olmakla birlikte eşi Alimbek'i çok sevmiş ve daima ona saygı duymuştur. Zaten eşinin öldürülmesinden sonra Alay Vadisi'ndeki halkın başına geçmiş ve O'nun siyasetini devam ettirmiştir. Ayrıca Kurmancan bir anne olarak beş oğlu ve iki kızını çok iyi terbiye ederek yetiştirmiştir. Büyük oğlu Abdıldabek Ruslara karşı mücadeleye liderlik yapmış vatani, halkı ve namusu için kendisini feda etmiştir. Onun hakkında Ruslar bile hayranlıklarını ifade eden sözler söylemişler ve yazılar yazmışlardır. Mesela Rus General Skobelev, Kurmancan Datka ile buluşmasında Ona: "Siz bir anne olarak çocuklarınızla gurur duymalısınız" demiştir.

Eşinin ölümünden sonra Kurmancan Datka Alay Dağları'ndaki Kırgızlarının liderliğini üstlenmiş ayrıca onların annesi, kardeşi, arkadaşı, sırdaşı olmuştur. Bununla birlikte yöneticilik ve komutanlık vasfı sayesinde bu toplumu bir arada tutmayı başarmıştır. Güzelliğinin ve akıllı bir kişiliğe sahip olmasının yanı sıra, toplum içerisinde sergilemiş olduğu davranışlarının tesiri, kişiliği ve kritik olaylara verdiği tepkiler iyi bir lider olmasında etkili olmuştur. Onun bir komutan olarak da Ruslara karşı vermiş olduğu mücadele, Kurmancan Datka'nın şahsında Müslüman Türk kadınının ne kadar cesur ve soylu olduğunu göstermektedir. Yine Ruslarla yapmış olduğu anlaşmadan anlaşılacağı üzere kendi menfaatinden çok halkının geleceğini düşünmesi ise ince siyasetini ve liderliğini göstermektedir.

SONUÇ

Türk-İslam tarihinde kadınların, büyük işler başarmış dahi olsalar genellikle arka planda kaldıkları ve gizli kalmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Ancak XIX. yüzyılda Türkistan coğrafyasında Kırgız bir ailede dünyaya gelen Kurmancan için durum böyle değildir. O, Türk ve Müslüman bir hanımı temsil etmesinin yanında, siyasi ve askeri arenada da kendini ispatlamış, gerektiğinde halkı için fedakârlık yapmaktan çekinmemiş ve adını "Alay Hanıçası" namıyla tarihe yazdırmıştır. Kurmancan'ın, gerek Kırgızlar ve gerekse Orta Asya halkları arasında ön plana çıkmasında dönemin siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal olayların rolünün olduğu açıktır. Bununla beraber Hokand Hanlığı'nda, Datka (General) unvanına sahip ve bir dönem hanlıkta baş vezirlik yapan, Alimbek Datka ile evlenmesi onun hayatında dönüm noktası olmuştur.

Kurmancan, Alimbek ile evlendikten sonra eşine danışmanlık yapmış, birçok kararı birlikte almışlar ve daima aktif siyasetin içinde olmuştur. O dönemden itibaren Kurmancan, ülkenin siyasi olaylarına, Hokand beylerinin faaliyetlerine eşi Alimbek Datka ile birlikte katılmaya başlamıştır. Kurmancan, eşi Alimbek Datka görev icabı ülkenin farklı yerlerine gittiğinde onun yokluğunu hissettirmemiş, O'na bağlı olan Kırgız boylarını başarılı bir şekilde yöneterek deneyim kazanmıştır. Kurmancan'ın ilk siyasî faaliyetlerinde eşinin büyük tesirinin olduğu görülmektedir. Ancak onun gerçek anlamda tanınmasında, eşinin öldürülmesinden sonra Hokand Hanlığı'ndaki olaylar ve Çarlık Rusya'sına karşı verdiği destansı mücadelesi etkili olmuştur.

Alimbek Datka'nın ölümünden sonra Güney Bölgesi'ndeki Kırgızların başına Kurmancan'ın büyük oğlunun veya üvey oğlunun geçmesi gerekirken, halkın ileri gelenleri Kurmancan'ı bu göreve layık görmüşlerdir. Bu duruma onun daha önce edindiği yönetim tecrübesi, adaletli olması ve öngörü sahibi olması dolayısıyla, halkın kendisine duyduğu teveccüh vesile olmuştur. Kurmancan alacağı kararlarda istişareye çok önem vermiş ve aksakallar meclisini toplayarak daima onların fikirlerini almıştır. Yani bir nevi demokrasiyle bağdaşan bir yönetim formatını benimsemiştir.

Kurmancan, hem Buhara Emir'inden hem de Hokand Hanı'ndan "Datka" (General) unvanı alarak Türk tarihinde bir ilki başarmıştır. Yani Türk tarihinde ilk defa bir kadın, general rütbesiyle onurlandırılmıştır. O dönemde Buhara Emirligi ile Hokand Hanlığı'nın savaş halinde olduğu düşünülürse bu olayın ne kadar kıymetli olduğu, Kurmancan'ın mücadele halinde olduğu rakipleri tarafından bile takdir edildiği anlaşılacaktır.

Ruslar XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hokand Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra, kendilerine direnen göçmen Kırgızları ortadan kaldırmak için, Alay Bölgesi'ne saldırmışlar ancak başarılı olamamışlardır. Rusların başarısız olmasında Kurmancan Datka'nın, daha önce boylar arasındaki çatışmaları önleyerek onları birleştirmesi ve böylece Kırgız boylarının hep birlikte mücadele etmesi en önemli etken olmuştur. Bu durum Kurmancan Datka'nın ileri görüşlü ve teşkilatçı bir lider olduğunun anlaşılması açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ruslar istedikleri neticeyi alamayacaklarını anlayınca, Alay bölgesinin en tesirli lideri Kurmancan Datka ile görüşme ihtiyacı duymuşlardır. Bu iş için görevlendirilen Rus General M.D. Skobelev, Kurmancan Datka'nın taleplerini kabul ettikten sonra onurlu bir anlaşma yapılmış ve böylece Güney Kırgızistan'da sükûnet hâkim olmuştur. Bu anlaşma daha sonraki süreçte bazı eleştirilere konu olsa da, dönemin şartları göz önüne alındığında iyi bir seçenek gibi durmaktadır. Çünkü eğer savaşa devam edilirse Rusların orantısız şekilde güçlü olmalarından kaynaklı Kırgız halkının yok olma ihtimali mevcuttur. Bir adım daha ileri gidersek bugün Kırgızlar diye bir millet ve Kırgızistan diye bir ülke olmayabilirdi. Yani yapılan anlaşma Kırgız halkına zaman kazandırmıştır denilebilir.

Kurmancan Datka'nın Kırgızistan'ın tarihinde yeri ve rolü çok büyüktür. O, halkı ile halkı için yaşamış ve halkının istiklali için mücadele etmiştir. Ruslara karşı oğullarıyla birlikte yaptığı destansı mücadelesi O'na mücahide bir hanım sıfatını kazandırırken, gerektiğinde halkının iyiliği için fedakârlık yapmaktan kaçınmamıştır. Mesela Ruslar tarafından haksız bir şekilde cezalandırılmak istenen küçük oğlunu yakınlarının hapisten kaçırma teklifine: "Bir anne için çocuğunun ölümünü görmekten daha büyük azap yoktur. Eğer çocuğumun lehine karar versem, halkımı zor durumda bıraksam bu dünyada da öteki dünyada da Rabbim beni affetmez. Allah böyle takdir etmişse elden ne gelir, suçsuz ölüm-şehit ölümdür. Kamçibek'in diğer dünyası inşaallah cennet olur" diye cevap vermiştir.

Kurmancan Datka özelde Kırgızların, genelde ise bütün Türkistan Müslümanlarının Rus ve Çin gibi emperyalist ülkelere karşı durabilmeleri için boy, soy, ırk vb. farklılıkların yerine Müslüman halkların birleşmesi gerektiğini düşünmüştür. Kurmancan Datka'nın vasiyeti olarak tarihe geçen şiirden bir dördlük bu durumu teyit eder niteliktedir.

Göremezsem dünyayı, gökyüzünü, yıldızı

İçemezsem ot kokan (o güzelim) kımızı

Hepsini getirip, çağırın "Sağ"ı, "Sol"u

Ölümüm bile birleştiresin Kırgız"ı.

Bu duruma başka bir misal de, eşi Alimbek Datka'nın Doğu Türkistan Müslümanlarına yardım edebilmek amacıyla Çin'e karşı yaptığı seferlerde O'na tam destek olması gösterilebilir. Hiçbir zaman inandığı değerlerden taviz vermeyen Kurmancan Datka, birçok hikâye, roman, şiir, şarkı gibi edebiyat ürünlerine de konu olmuştur.

KAYNAKÇA

Alpargu, M. (2002). Türkistan hanlıkları: Buhâra Özbek Hanlığı. *Türkler Ansiklopedisi, VIII*, Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Aynakulova, G. (2011). Alay dağlarının melikesi Kurbanca Datha (1811-1907). *Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1 (8)*, 217-230.

Bababekov, H. N. (1990). *Narodniya V kokandskom hanstvei ih satsialno- ekonomičeskiye İ političeskiye predposilki*. (XVIII-XIX yy.), Taşkent: Fan Yay.

Bulut, Y. (2003). Hindistan'da sömürgecilik oryantalizm ve William Jones. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3 (6)*, 71-106

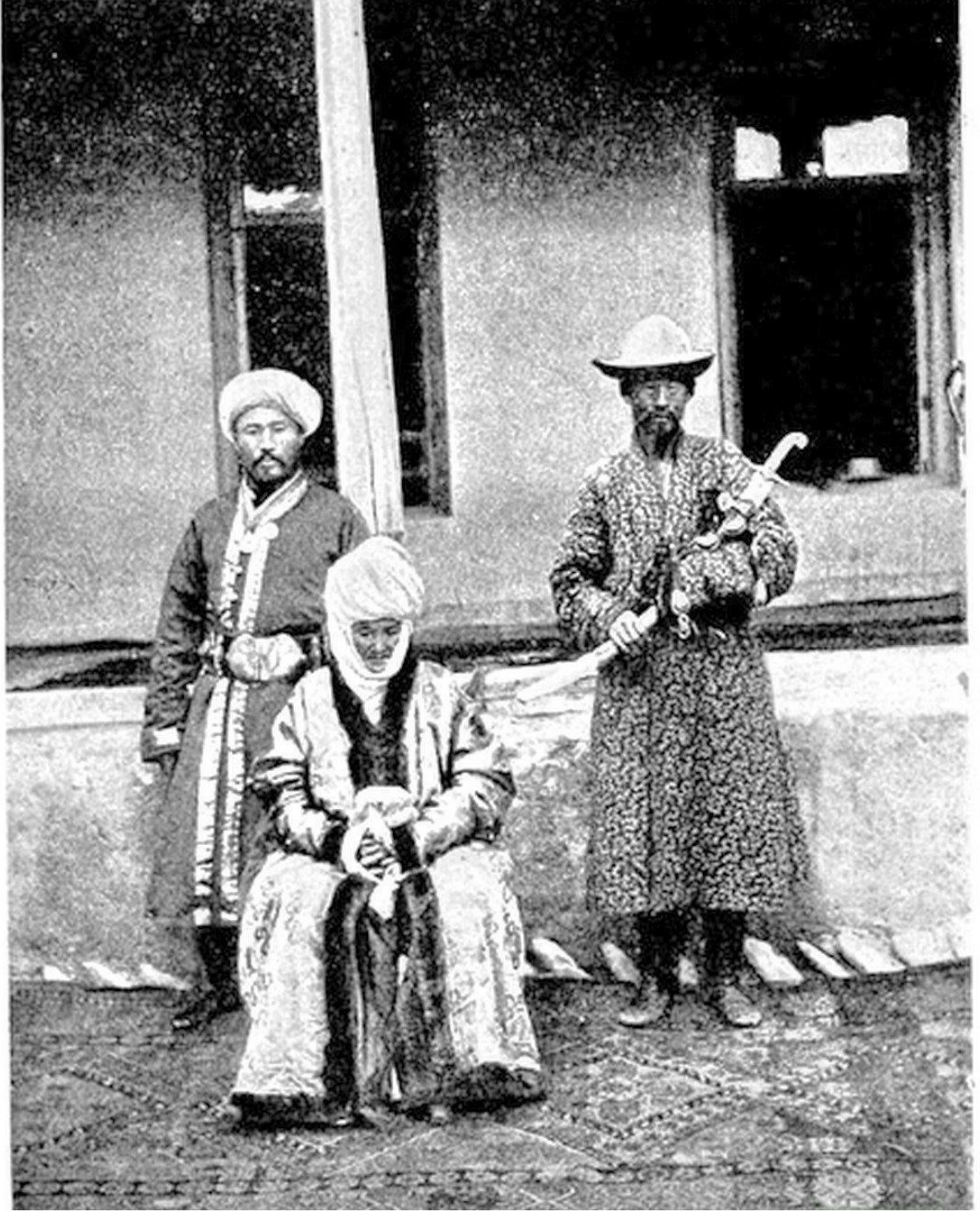
- Çetin, H. (2000). 1863-1873 döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz rekabeti. *Bilig Dergisi*, (15), 1-14.
- Dursun, D. (1991). Asya; sömürgecilik dönemi ve bağımsızlık. *DİA*, III, İstanbul: TDV Yay.
- Galitskiy, V.- Ploskih, V. (1987). *Starinniy oş*. Frunze: İlim Yay.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan: Rusya ile Çin arasında*. İstanbul: Otağ Yay.
- Konukçu, E. (1998). Hokand hanlığı. *DİA*, XVIII, İstanbul: TDV Yay.
- Köse, N. (2002). Kırgız tarihinde bir kadın general: Kurmancan Datka. *Milli Folklor*, 14 (54), 55-61.
- ÖBMA (Özbekistan Merkezi Ulusal Arşivi), F. İ-19. op. 34- iş papka, 76.
- Ömürbekov T. N., Çorotegin T. K. (1995). *Kırgızdardın cana Kırgızstandın canı doordogu tarıhı*. Bişkek: Kırgızistan Basımevi.
- Ömürzakova, T. (2002). *Kurmancan Datka door insan işmerdüülük*. Bişkek: Kırgızistan Basımevi.
- Ploskih, V.M. (1977). *Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo*. Frunze: İlim Yay.
- Ploskih, V. (1992). *İstoriya Kırgızov (Dosovetskiy Period)*. Bişkek: İlim Yay.
- Saray, M. (1994). *Rus işgali devrinde Osmanlı Devleti ve Türkistan Hanlıkları arasındaki siyâsî münâsebetler. (1775-1875)*. Ankara: TTK Yay.
- Saray, M. (2004). *Modern Kırgızistan'ın doğuşu*. Ankara: Detamat Tanıtım, Tasarım Matbaacılık.
- Tageyev, B. L. (1898). *Pamirskiy pahod*. İstoriçeskiy Vestnik. T. 73. No 7.
- Terentyev M. A. (1906). *İstoriya zavoyevaniya sredndiy azii*. Sobr. Soç. v 3x Tomah. St. Petersburg. T.1, T. 2.
- Topal, K. (2014). *19. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan siyaseti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TSGVİA (Moskova Merkez Devlet Askeri Tarih Arşivi), F. 1396, op. 2. 96,97 İş Papkası, 154
- Wint, G. (1941). *The British in Asia* (Faber And Faber Limited), London.
- Yazıcı T. (1995). Fergana. *DİA*, XII, İstanbul: TDV Yay.
- Yedikıta Dergisi, (2010) *Türkistan tarihinde bir kadın kahraman; kurmancan datka*. Nisan, 15-23)
- Yuvaçev, İ. P. (1907). *Kurban-Datka, Kara – Kırgızkaya Tsaritsa alaya*. İstoriçeskiy Vestnik, No 12.
- Yuvaçev, İ. P. (1991). *Kurmancan Datka alaylık Kara-Kırgızdardın kanışası / KIRGIZDAR*. Bişkek: Kırgızistan Basımevi.
- Ziyaev, H. (2007). *Türkistan'da Rus hâkimiyetine karşı mücadele*. (Çev. Ayhan Çelikkbay), Ankara: TTK Yay.

EKLER

One of the only photographs of Kurmanjan Datka was made by Finnish Colonel Carl Gustaf Mannerheim in 1906, when she was about 95. (Kurmanjan Datka'nın fotoğraflarından biri, 1906'da 95 yaşındayken Finlandiyalı Albay Carl Gustaf Mannerheim tarafından çekilmiştir.)

<https://www.aramcoworld.com/Articles/September-2016/Epic-Nation?page=9>

Kurmancan Datka oğlu Asanbek (Hasan Bey) ile. Yardımcısı ise sadece hanedan mensuplarına ait kılıç ve şapkayı tutuyor. (<https://www.turktoy.com/turkistan-in-efsanevi-bir-kadin-kahramani-kurmancan-datka>)

Курманжан Датка и Карл Густав Маннергейм, июнь-июль 1906 года. (Kurmancan Datka ve Karl Gustav Mannergeym, 1906 yılının Haziran- Temmuz ayları)

Kurmancan Datka ve kendisini ziyarete gelen Finlandiya heyeti(Soldan sağa: P. Pelliyot, Kurmancan Datka, torunu Kadirbek ve sonradan Finlandiya başbakanı ve cumhurbaşkanı olan General Mannerheim. <https://druzhkov-s.livejournal.com/9161.html>

Sermazar Kabristânı'nda Salâhuddîn Hazreleri'nin (k.s) kabri civârında bulunan Kurmancan Datka'nın türbesi. OŞ/ KIRGIZİSTAN (Ramazan KESERCİ'nin özel fotoğraf arşivi)

<https://haber.kursistem.com/turkistan-tarihinde-bir-kadin-kahraman.html>

Sermazar Kabristânı'nda bulunan Kurmancan Datka'nın hocası Salâhuddîn Hazretleri'nin (k.s) kabri.
OŞ/ KIRGIZİSTAN (Ramazan KESERCİ'nin özel fotoğraf arşivi)

Kurmanca Datka'nın torunlarından Prof. Dr. Tursunay Ömürzakova Hanım. Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde görev yapmaktadır. (Ramazan Keserci'nin özel fotoğraf arşivi)